

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1535

ԿՈՄՅԵՐԻՏԱԿԱՆ

ԳՐՈՂՆԵՐ

ԽՈՐԵՆ ՌԱԴԻՈ

ԺԱՆԳ ՅԵՎ ՄԵՏԱՂ

ՊԵՏՆՐԱՏ
ՑԵՆԿԱՆ

1930

17684

891.99

№ 3

ՀՈՍՅԵՐԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱՆՆԵՐ

№ 3

ԻՈՐԵՆ ՌԱԳԻՈ

ԺԱՆԳ ՅԵԿ ՄԵՏԱՂ

(ԶԱՓԱՍՏԻ ՎԻՊԱԿ)

17684

A 38919

1930 ՄԱՅԻՍ

ՀԱՅՊՈՒԼԻԳՐԱՅԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՊԱՏՎԵՐ 504
ՊԵՏՐԱՏ № 1447
ԳՐԱՌԵՊԳԼԽՎԱՐ 6000 (Բ)
ՏԻՐԱԺ 2500

Դե՛մք դաշտն և Արարատայն ,
 սիրդ-դունատ մի դաշտ ,
 սասնամանիքը աչքում և —
 փորպես տսթ յերաշտ ,
 ու ձյան դաշտով , ծանր բնթուցքով ,
 անցնում և մի փաշտ :

Դաշտն ընկել և լայն ու անկր , —
 ձնեղեն մի ծով .
 բնթովել և մի իրիկնամում , —
 բիլ-կապույտ մի ցուլք ,
 բնթանում և մութը անձև՝
 համր , համառ դծով :

Դաշտի ծովում ծառասաններ
 (կղզիներ մթին) ,
 տակս աչքոված վստերակույտեր
 կիտված առ՛ն գին ,
 վստերակույտին՝ անպզ ու ազ , ալ
 ու գիշատիչ ցին :

Բարդիները՝ սպիտակ-սպիտակ՝
 կերտններ լուսե ,

Վորանց վրա արագիլը
Իր բունն էր հյուսել,
արագիլը՝ թախմատ թռչուն,
յուս ու մենասեր:

Վերթատունիկեր՝ ցրտի ահից
Թաղնիված խաղաս,
աչնան ծանր յերկունքներից
հողնած, ուժասպաս,
ու վողջ դաշտում տես դաման
ավեր ու սպանդ:

Սպանդ, ավեր... համասարած
լուսթյուն ու մահ,
միայն ահից կանչում են
սպասափներն ահա,
ու քամին և ցնցում ձյանը՝
հողնած ու վհատ:

Այս լայն գա՛լանն և Արարատյան,
բիլ-կապույտ մի դաշտ,
ուր կանգնել և սառնամանիքն՝
ինչ ալքող յերաշտ.
Իրիկուն և: Գաշտփն ահա
անցնում է մի վաշտ:

Յըրտում է սմբակի տակ,
ձյունը՝ փուխը, արծաթ,
հեթհեթում է վաշտը լարված
հոտուն զեռ դարձած.
Ե՛ւ... յս՞ում ես... հնչեց ահա
հրապինի հարձատ:

Նորից ճարճատ, վայրի աղմուկ,
հետո՛ խանդավառ՝
յերկաթեղեն մի կոկորդի
շաչյունը զվարթ,
բոցե լողու և պայթյուններ...
Ու նորից խավար:

Զրահապատն եր այդ վորոտում
հեռու խավարում,
յերախներից հուր եր թափում
խավարը վառում,
ու տալիս եր կարմիր վաշախն
նոր թափ ու արյուն:

Յեզ սպիտակ այդ գիշերով
ձյան ավազուտից,
ինչպես քարվան, հողմից խփված,
հողնած ու նոթի,
ընթանում եր վաշտը համառ—
դեպ գյուղը մոտիկ:

Նորից աղմուկ, վայրի թնդյուն
ու թևեր արնե,—
դաշտի վրա սավառնեցին
բոցոտ ստվերներ,
հետո խավար.—լուսթյան մեջ
յերկաթե համերդ:

Ընթանում եր վաշտը լարուն,
հեալով թափից,

բանալով լաշն մի սայլուդի
իբր անցած նամբին ,
զլիսին կխտած չոգու մշուշ ,
կոհակներ ամպի :

Ու տալիս և վաշտապետը
վաղրի հրահանդ .
հարձանքվում և վաշտը փորպես
դարնուն ձնահայ ,—
փրփուր կապած , սերով ինչպես ,
բունն ու աննահանջ :

Վաշտի գլխից բնթանում եր
վաշտապետը դոս ,
խակ յեանից՝ վաշտի վողին ,
Արտեմը զինկում ,—
թոքախառավոր , զարուկ մի գեմբ ,
բահածե միրքով :

Նա թոքում եր ու թքում եր
ձյանը սպիտակ ,
ու սեին եր տալիս ձյունը
իբր փոռների տակ ,
այդ խորի մեջ ախա և մխում ,—
ածուխ ու մետաղ :

Բայց վազում և , ու վազում են
ամենքն հողմատար ,
չուրջը՝ արնե մութ սավերներ ,
ձնեղեն պատանք՝

նրանց գեմքին հողմն եր շաչում
ու տալիս աստակ :

.
.

II

Դեմից զծվեց անա մի գյուղ
մութ, անձե ուրու,
տարտամ լույսեր ու ճրագներ
վառվում են, մարում,
վաչան անցնում և լուս ու անխոս,—
գյուղը պաշարում :

Լուռթյունը, վոր տիրել եր
յերկաթի պես կալծր՝
տեսն թե մի ակնթարթում
կործանվեց հանկարծ . . .

Լուռթյունը ձեղքեց մի ճիչ՝
տաղնապած ու բարձր :

Այդ պահակն եր : Ու նա ճչաց
սթափված նիրհից ,

հետո ճիչը խեղդվեց ասես . . .
նա ջնեց նորից ,

խկ վաչտը գոռ մի ճուռա՝—յով
անցավ գրուհի :

Յեվ նույն պահին՝ ճարճատեցին

հազար հրագեն ,
սարսափի և մահվան ճիչեր
վառվեցին ասես ,

ու գեղերէն բոսոր լեզուն
լերկինքը լիպեց :

Իսկ խափարում՝ վարպետ մայր
վայրի շուրջդարում ,
խառնվեցին հրդեհ ու ծուխ ,
մահման գալարում ,
ե՛ մարտանդան շփնդ ու շա՛հ ,
ե՛ խինդ ե՛ արյուն :

Հնչեց հանկարծ խճրասկախ
ճիչը մայրեղին ,
— ցեպ կապեք , ցեպ , հե՛ջ մեր վախի ,
դրանց հոր հոգին ,
վրա՛ ասեք . . . — գիժում եք նա
հե՛ծելագորքին :

Բայց շղթան աչք կտրավել էր
աղակ առ սղակ ,
մինչ ծերակ մի բարձրացրել էր
անհույս աղաղակ .
— Հայե՛ր , ե՛ր էք իրարու դեմ
բաց անում կրակ . . .

Ու ցած ընկավ առաքյալն աչք
դուխը ցրիվ ,
դուրսը մտան բրոնզե դեմքեր ,
ծխուն բացերով ,
խակ «մաքսիմը» դեռ մաղում էր
հրաչեկ անձրև :

— Առա՛ջ, առա՛ջ, — փաշտապետը
տալիս եր հրահանդ,
խմբապետը դեռ ճշում եր
«Հոր հոգի», «Հալատ»
մինչ սոլիտակ իր նժույզից
նա ընկալ սհա :

Քեզ փախչում ե խելակորույս
խումբը հոժ, կործան,
դիշերփա խիտ խալարի մեջ՝
դասնում ե ցիր-ցան,
խել մեյրանում թափփեց դյուղը, —
խաժամուժ հորձանք :

Վաշտապետը դեռ շքուժում է, ստուգում է

ժուրանք կանգնել են յուս, զգաստ, զորչ շինելները

Հենված մտին հրացանին, աչքը գեղի մոթ խաղարը
նրանք հսկում են...—այս գլխուցը... ժո՛չ, յերկիրը,

Վողջ աշխատ՛րհր :

Լուսթյուն է, անդորր ու ներհ, վոր օրերել է գյուղի

բայց ահա դեռ ցած խրճիթում աղքատ սանջապար

դույզ ճրագներ վառվում են մտու... թախտի վրա

նստել, գրուցում են նրանք,—Իրրահիմը, Արահեմ,

Ու պատմում է Իրրահիմը գյուղի մասին աղքատ,

Վորը քանի՛ խմբապետից ավերվել է ու թալանվել՝
ու սպասել է անհամբեր կարմիր դրոշին ու զինվորին,
ու սպասել իր փրկության ետորվա մեծ ու վառ սրին :

Ողբան լցվում ե նորերով, — պառավ, ջահել, կին,
տղամարդ, —

ամեն մեկը մի ցավ ունի, դանդառ ունի իրա համար:

Մեկը հախն ե ուզում իրա, վոր կարել ե մոլլեն ձեռքից,

մեկը դանդառ անում աղից, վոր խլել ե հողն ու ալգին-

մեկը լալով պատում ե, վոր խմբապեան իր յեզը

մորթեց,

մյուսը թե՛ իր միակ ձին առան-տարան, չգէտե

վորտեղ:

Ու վճիւ ե տրվում նրանց դանդատներին ու ցավերին...

Գյուղը աղքատ հուզվում ե դեռ, ու ավելի, ու ավելի

նա թափում ե սրտում կիտած ցալն ու մաղձը, հույս

ու բաղձանք,

ու լսում են նրանց ձայնը բայլչեիկներն արձանացած:

Բացատրում ե քաղղեկ Արտոն, վոր ամեն բան լավ

կլինի, —

գյուղը՝ ընկած արնում, փոշում, վաղը հզոր վտաքի

կեղնի, —

յեթե միայն հաղթանակի մեր այս ուժը

բայլչեիկյան,

վոր բերում ե հարստին մահ, խսկ քյառիբին և՛ ուժ,

և՛ կյանք:

Յեթե միայն հաղթանակի... դրա համար ել ամենքը

թող միանան կարմիր զորքին ու պաշտպանեն կարմիր

ձեռքը:

Վաղը հուժկու մի դրոհով նրանք կանեն կայարանը,

կը դրավեն դիժը ամբողջ, ուր տիրում ե ախոյանը, —

հետո ուսգիւ-ալիքներով դեպի կարմիր թիֆլիս,

Բազու.

կհասցնեն իրենց ձայնը ու կխնդրեն նոր սպանութեան
մինչև վոր դան նրանց վաշտերն արդեն կօփփած կուս
և ամուր
ու վշտահն, վաշի գարձնեն սև վահմակները թշնամու

Ու վառվում են հրով սպածառ խածում աչքերը
քաղցեկի,
և աչք հրով հրահրում և որտի կրակը ամենքի:
— Վաղը պիտի այս գյուղը վաղջ ու այլ գյուղերը
չըջակու
պարտառ լինեն մեծ գրահին, — մեկնեն զեպի կարմիր
ճակատ:

Մինչդեռ հենված հրայանին, աչքը զեպի մութ
խավառ
պահակն զպտառ զեռ հսկում և գյուղը, յերկիրն ու
աշխարհը

II

Դեռ յերկար պիտ սպմկեր բազմութեանն ազմկահույց,
զեռ յերկար յեռար,
բայց ճրազն ահա-ահա բոցկլտաց, դողաց անհույս,
ասեռ հեմասպառ:

Հենց այդ նույն ճրազի պեռ Արտոյի մութ հայացքում
դողաց հոգնութեանը,
ցավը նրա կուրծքն եր սեղմում, ծակոտում եր
խաղացկուն սև հաղի թույնը:

Յեղ ցրվեց բազմությունը ու Արտան կխաակենդան,
միտքը մշուշսա—

բնկավ շոր թախտին պատկեց :—Վաղը շուտ պիտ վեր
կենալ, դե քնի՛ր Մուշս :

.

III

Իսկ Մուշոն չի քնում . . . Ի՞նչ քուն կզա մարդուն,
դիշերվա այս ժամին . . . այս թուրքի գյուղում .
նա չի կարող քնել, նա կմնա արթուն
ու կքամի մտաի բոթիլը ողու :

Ու լցվում է ողին իր մաքերին բորբոք,
ինչպես վոր բենդինը կրակի վրա,
իր սիրտը կծկում է մի անորոշ մորմոք,
մաքերն են խոնվում հորձանքով վարար :

Այս որը . . . արշավը . . . և գյուղերը թուրքի . . .
Կռիվն այն, վոր տվին այնպես հաղթական . . .
Հեռու հրդեհ, բոցեր, ճիչերն արհավիրքի,—
ճիչերն ու անցյալը . . .
Վաղը . . . ապագան . . .

Այսոր նորից—նոր նա մահու չափ դիվոր է,—
նա հաճախ է այսպես դառնում սևակնած :
Կի՞ն է արդյոք հիշում, թե՞ կորցրած մորը,
թե՞ անցյալն է լարում նրա դեմ ակնատ :

Աւ լարվում , ձգվում ե Մուշն իրա տեղում ,
փշաքաղվում ե նա ինչ-վոր տեսիլքից . . .
Հենց խրճիթի դռան մի ստվեր եր դուրս ,
մի ճերմակ կերպարանք ,
մի թրքուհի , կին . . .

.

Յեզ մինչ Մուշոն աւջի կգար՝
 կինն ահա շարժվեց առաջ,
 աճապեա յերեր, աճապեա տկար,
 աճապեա վշտոտ, լալահասուաչ :

Հանկարծ ընկավ նա հատակին,
 — Աղա՛, աղա՛, — հեկեկաց նա, —
 լսի՛ր խեղճին աղաչածնքին,
 ու իմ ցափին մի ճար արա :

Են սրից՝ ինչ իմ Ասադին
 սպանեցին դաշնակները, —
 մի՞նեց վրեւ յերկինք-գետին,
 խոտ վացափ գլխիս տերը :

Աղա—Մահմուդն առավ—տարավ
 մեր գույգ կովը, խլեց այգին...
 Հետս ուղեց ինձ տիրանալ... —
 Յեզ նա խեղճվեց հեկեկածնքից :

Նա կարկամեց... Հետս կրկին
 ճչաց բարձր, ցավագալար,

ու պարզվելով դեպի յերկինք
ապագանկեց, — ալլա՛հ, ալլա՛հ :

Թե ձեր գինն ազբատին ե,
թե վեր տեր եք դուք ազբատին, —
ազոս, — փոսքից հոգը լինե՛մ, —
ես ամսթից ինձ ազատի :

Վաշապետար, վարպետ արձան,
բարացել եր կարծես տեղում . . .
խակ կինն ընկել եր հերարձակ
և արցունք եր թափում ազոս :

Ու կախարդվեց սաես հանկարծ
Մուշոյի սիրան ամպոս ու մաս .
տ՛խ, աչք կինը գեանին ընկած
գեղեցիկ եր, ինչպես ամաս :

Ինչպես թե՛ մտի՛ն Արարատի,
բերքուն ամասն աչքեստանի,
կամ ունճացումն հասուն արտի,
նա չքնաղ եր ու գեղանի :

Յե՛վ հայացքն իր տառապանքի
մութ ստվերի ծածանումով
և կուրծքը, կուրծքը սնհանդխտ
ախպես հուզված, ախպես խոսով :

Յե՛վ մաղե՛րը՝ թափված գեանին,
վի՛ղը, և ուսերը մարմար, —
փոթորկեցին վաշապետի
սիրտը մոռալ, փորպես քարայր :

A II
38919

— «Կէ՛ր կայ քույրիկ, —ասոնց գունատ,
ու նրա ձայնը կարմեց .

— վե՛ր կայ և քո տունը գնա,
վազը մյուս քո քեզ կարվի» :

Կինը սրբեց ուղեքը խամ,
տեսն վշտից դարձած մոխիր .
նորից հուրը մոխրից խաղաց,
նորից վառվեց հույսի շողից :

II

Մինչ կինը յետ դարձավ, գեպի գուռը ուղղվեց—
նոր սթափվեց Մուշոն իր կախարդանքից .

նրա հայացքն տեսն հանկարծ մժվեց, շողվեց—
տեսն թե վոզոնից այիքով կրքի :

Գաղազած հույզերը, վայրիվերս, խտիվ,
բոնեցին ուղեդուժ արագ շուրջպարի.—
ուղեց նետվի խեղույն, հասնի նրան, բոնի,
գրկի, քաշի ախտոն ու բռնարարի :

Բայց նա գնաց . . . Ի՞նքը . Ի՞նչ պիտի անի ինքը . . .

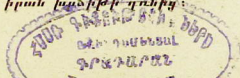
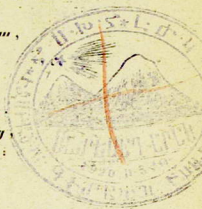
Ողի՛ քամի՛ . շկա՛ . ողին սպառվեց .

այս ուշ, կես դիշերին ս՛ւր թափի նա կիրքը,
մորն աջնակս մուժ ուժով բռնկվեց, վառվեց :

Ի՞նչ, Ի՞նչ անի ինքը . . . Ողի՛ , պղի՛ , պղի՛ .

ս՛ , գես ուշ չե՛ , գնա՛ , հասիր ու բռնիր . . . —

Նա պոկ յեկավ տեղից, թառանչեց կառաղի
ու գուրս նեանց իրան խաճիթի գոնից :

Նա դառնի վարժ աչքով խաղարը խուզարկեց ,—
ահա ճերմակ սափերն անցնում և արայ .
ահա կանգնեց , մտով անտես մի գոնակից
ու կորով աչքերից , ինչպես մի միրամ . . .

Ահա այդ խրճիթը , ահա և գոնակը . . .
Նա հիմա փակեցած և յերկաթի նիզով ,
այս գոնակի յետև ,—այս ցած հարկի տակը
սպրում և այն կինը , իրա մտնկիրով :

Այս գոնակի յետև . . . մի քանի քայլ այն կողմ , —
ինչքան մտա և լինում մեկ բախար յերբեմն ,
և փոքրան ել հետու . . .
Թեկուպ մի գոնակով ,
փոքր սակայն անցնել չես կարող յերբեք :

Յերբե՞ք . . .

Ինչո՞ւ համար ,
ինչ մի գժվար բան և ,
տիրանալ մի գիշեր այրի թրքուհու . . .
Թե Մուշոն չի՞ ինքը — գյուղի տիրականը ,
փոքր բարբոթեց գյուղում հրապեն ու հուր :

Եղ չե՛ , եղ չե . . .

Ամա՛ ի՞նչ կասի Արտեմը .
չե՞ նա Բաղլի չեի և , փո՛չ թե տխարակ ,
դաշնակ բանդիտ ,
վորը ինչ գուռ տեսնի գեմը՝
ջարդի ու փշրաի , ներս մտնի աղաս :

Հը՛մ , մազալու բան է .—

Մուշոն բալլէիկ է ,
հետո՞ .

բալլէիկը գամե՛չ է կոտած . . .
թ՛քա՛ծ .

եղ սիրունը շուն—թուրքի կնիկ է . . .

նի ի՞նչ .

միտք անելու ժամանա՞կ գտար :

Մինչդեռ , յերբեմն , յերբեմն

այն անցած որերում ,

ի՞նչ չէր անում ամեն

մի քստտ զարիթ ,

այս լեռներից այն կողմ ,

այն մութ յերկրում հետու ,

արնոտ հայրենիքում մահի , սարսափի :

Իրենց դուստրում քանի՛ աղջիկներ լլկեցին—

թուրքի զինվորները . . .

Յե՛վ այն մի գիշեր . . .

Իր սրտի սիրածը ,—կուրաթը գեղեցիկ . . .

Նրա վերջին ճիչը . . .

Ո՛ւ—ո՛ւ . . . Չհիշե՛լ . . .

Ինչո՞ւ հիշեց նա այդ

այս տարածամ պահին ,—

այդ ողի՛ն է վառել ուղեղում հրդեհ ,

ողին է բորբոքում տեսիլներն այն մահի

ու կիզում բուցեղը շտվ յերկաթե :

Մեկն իր սպեղում քննում է անդույ ,
քննում է անքուն իր քունքերի տակ ,
փորում է իր կյանքը , ժամանակը քանդում
ու դուրս հանում հազար գմեր հիշատակ :

Քննում է ամբողջ իր կյանքն ու անցյալը ,
սպեղում հանում է թանձր մի փուշի . . .
Ի՞նչ ազատ է հնչում նոր սրերի ձայնը :
. . . Մուշն գերի բնկալ անցյալի հուշին :

Ազեզը ծածկված անթափանց մշուշով ,
գեմ տալով մաքերը սասնամանիքին ,
սրսր-մոլոր քայլով լուս գնում է Մուշն ,
չձմած իրեն վարսդ , քշող այլքից :

.....
.....
Նա արթնցավ, յերբ տազնապր
 դյուզն եր դալարում,
յերբ հորիզոնը պատել եր
 բոցեղեն արյուն—
ու շաչում եր ուղղի կանչը
 լեռների հեռվում :

Նա արթնցավ, յերբ վոր վայրի
 բանդաներն ահեղ
զրոհ տվին կես-գիշերին,
 վորպես մի հեղեղ,
յերբ սկսվեց կոտորածը
 կույր ու արնահեղ...

...Քսանչորս ժամ նա պահ մտավ
 լքված ամբարում,
տեսավ վայրի մոլեղնություն
 ու բռնաբարում,
լսեց կանչեր որհասական
 ու տեսավ արյուն :

Կեռ գիշերին նա գորս յեկամ
իր թագսասցից
յերբ գլուխն իր մտերացել էր
անհուն կեղծից,
յերբ Փշշում էր իր կրծքի տակ
Վոխր սե սձի:

Առ նա փախազ յեաները ժեռ
Վորպեռ մի հովազ,—
հովազի պեռ, վոք տեսել է
արնամույն սրհաս—
ու մսիզնամ Վոզորում է
մահվան դեմ ահա:

Իսկ մութ սրտում անթոյ գիշեր
սիրելիների,
ու գիշերին նստած սե բուն
Վրեժի, քենի
Վայում էր ս. ւ. ր, Վոզրում անգույ
իր սե մաքերին:

Նա միացազ խմբերի հեռ
ինչպեռ ջանքեղար,
կոզի քշված զինխորներին
հազար ու հազար,
ու արնոտեց քանի անգամ
իր թուրը սուրսայր:

Այսպեռ, յերկու ձիգ տարիներ
սուռ բանակի հեռ,

կովեց անդուլ ու խելահեղ—
ու գիղեց գիշեր,
ու ապրտամբ բանակի հետ
նահանջեց նա յետ :

Նա շիմացա՛յ՝ ի՞նչ կատարվեց
հետո Հյուսիսում,
ինչո՞ւ էլին պատերազմը
անվանում իղուր,
ի՞նչ փոստայններ էլին հյուսվում
այնտեղ՝ Թիֆլիսում :

Եղպե՛ս՝ ծովի նման քաշվեց
սալդաթը «սոխի»,
նա սպրտում էր հայ զորքով
դալ նրանց հախից՝
հանելո՛ւ իր սև վրեժը
թուրքից—փոսոխից :

Նա շրջում էր սպասազեն,
ժամդերը կողքին,
փողոցներով գորշ ու փաշոտ
բերդաքնդաքի՛
հետք պցած իրեն հանձնած
հեճեկապորքին :

Ի՞նչ խմանար՝ թե ախրը փո՞նց
և ինչո՞ւ հանկարծ
հայ ազգի եզ իզիթ զորք
հոգնած ու խարված՝

դցեց զհնքն ու թողած բերդը՝
փախալ տազնապած :

Եսպես թողին շատ քաղաքներ
ու գյուղեր անթիլ .
Թողին Ղարան ել : Յեկան հասան
Սարգարարաղին . —
Թուր իրեյիբ Մուշոյի սիրան—
արյուն չէր կաթի :

Սարգարարաղ . . . Եսակո նրանք
կանդնեցին հանկարծ—
և մի մթին կատաղությամբ
թշնամուն ընկան .
Եսակո Մուշոն վերք ստացալ ,
ընկալ արնաքամ :

Քաղցի բերնում զանդաղ ծամփոյ
չոյ այն քաղաքում
յերկար պատկեց նա մառ—մոռյ
սրտում վիհ , անկում ,
ու կարվեց իր աչքերից
թե հանգիստ , թե քուն . . .

II

Նրան թվում էր՝ ինչ պատահեց՝
մի սև ամոթ էր ժանա . մահացու . —
վոնց վոր պտակը քո կատարվեր
և պտակի յեւ հենց գիշերին .

ուրիշի ծոցը քո հարսնացուն
քնացնեյիր դու...

Յեզվ գարշելի

ու մորմոքող աչք տեսիլներից ,
յերկար նվազ նա ու զառանցեց
մինչև յերավ նա վտառքի նորից
դունատ , տժգույն ու լուսնոտ կարծես :

Դրսում նոր կարգ կար , նոր Հայաստան ,
ու թաղավորն եր միայն պակաս .
նա ծիծաղեց դասն . գնաց շատր
աֆիցերներն են հստեղ ընկած :
Նրանք ծխում ու ծիծաղում են ,
նրանք խոսում են խորթ , «ոսեվար»
ու չեն նայում իսկ նրա վրա :
Նրա աչքերը մուխ շողվում են ,
ու նա առնում թուղթ՝ գնում և գունդ :
Եստեղ անցնում են սրեր նորեն
ու նա միում և մոռյլ , անքուն...

Ամեն , ամենուր խոսում եյին
վոր հայրենիքը վաճառեցին ,
ճախեցին Ղարսը և Կովկասը՝
լրացրեց քաղցը ինչ պակաս եր...
Յերկիրն ընկավ ես տխուր հավին .
ու նա լսում եր շատ անուններ ,
ինչ վոր Սեյմ , կամ թե Չխենկելի...
Բայց նա լսեց և հայ ազգանուն ,
վորն իրա սիրտը մաղձով կիզեց :
Ո՞վ կհասկանար նրա անհուն

կատարութեանը, Վոր հայ մի շուն,
վորը ողբել է վասկի գիգել՝
իր հայրենիքն է ծախել թուրքին...
Տեանեա թե ս'ւր է հիմա մաշում
եզ սե հրեշք տաճմ վասկին:

— Հե՛—հե՛... Մուշոն գեւ ի՛նչ անմեզ է:
Հենց իմանում է թե նա գոց է
և կամ ժուլիկ է մի Հասարակ
վորը ծրիվում է արիչ քաղաք...
Նա մեծ գաշնակ է, Հեռա մինխտար,
գիտե ճտեղ նա ու յայ նույնիսկ
բախտի վրա իր հայրենիքի:
Այն մեծ սե շենքն է տունը նրա
ուր շատավայ կա կանդնած գոսն.

... նրանով անցավ մի սառը ցնցում

— Մուշո՛, մաքովդ ի՛նչ է անցնում...

— Թե լինեք մեկը՝ յովե՛ր նրան...

Իր գեմ նստել էր լցար սպան,

վորը գիտում էր իրա գեմքը՝

«Ի՛նչ է նայում եզ քոտոս սիսան»

խորհեց Մուշոն քիչ Չղապրդիս:

Ու նա յեց.

— Դո՛ւ... .

Դու այդ կանե՞ս...

— Յե՞ս... Այսինքս գե... ինչի՞ հենց յե...

Ու հեռո... թե վոր գալիսն է,

ինչի՞ չանեմ վոր...

վարձքի բան է...

Մոլան խփեց պինդ նրա ուսին.

— Դու քաջ տղա յես, անվահեր ես...
 Ազուշ՝ վոք վոշ վոք մեզ չլսի...
 Թե դու եղ գործը գլուխ բերես,
 ա՛յ կլինես մեծ ազգի հերոս...
 — Ա, դու գլուխս դուր մի յեզի,
 լավն է, ասես թե ինձ կկախե՞ն
 թե՞ հենց գնդակը կտան սրտիս.
 Սպան թոավ վեր —
 — անխելք, անխելք...
 Են էլ՝ եզակս շուն մի մինխատի՞...
 Ով կիմանա թե՞ դու մի գիշեր...
 — Գոզի պե՞ս, վոնց նա՞.
 Հե յանդլիչ ես...
 Տգամարդ գործը եզակնս կանեն:
 Լավ է մանեմ աուն, սր-ցերեկով,
 քաշեմ մաուզերը և սպանեմ
 ու հանձնվեմ հենց իմ ձեռքս:
 — Յես էլ հենց եղ եմ ախր ասում.
 դու ավազակ չես, այլ մեծ սչտով
 հայրենասեր ես, վոք չի ուղում
 իր հայրենիքը...
 — Թո՛ղ. և հետս —
 բոլոր մեծերը նրա կողմն են...
 — Բաս թշնամ ինե՞րը քանիսն են —
 մինչև իսկ մեջներ կան մինխատրներ...
 — Թքա՛ժ. դու շման են — նախանձում են.
 — Բա գեներա՞լը.
 — Նա՞ յել.
 — Բա վո՞նց...

Նրա կտորոզը սուր խանձվում է,
սիրար խփում է պինդ անսովոր:

Իսկ գեներայը—դա ի՞նչ մարդ էր.—
գեներայ չէր դա,—մեզը ու շաքար,
նրան շինեց իր սպյուտանտը,—
դցեց իրեն էն մարդկանց շաքար,
վորոնց անունն էր «Գրիշկա—Միշկա»,
վորոնք՝ կյանքում դեռ չէյին տեսել
պատերազմի դաշտ:

Վորոնք միայն

նստած շաքար, —տաք-տաք տեղեր
ուսող իրենք էն վստիկեթեթեթ
և համազգեատվ միայն վալլել:
Մեր է արդեն նա,—գեներայը,
եյ չէր սաղում նրան կապել հրապեն
և հրապենի տեղ հիմի նա՛ յե յեյ
սովեց Մուշային մի մատուցեր,
սկսեց իր հեռ նրան մտն ամել:

III

Մարդարի բայն էր: Մի զով գիշեր-
եղտեղ մեծ քեֆ կար ու խրախճանք-
են ի՞նչ ուտեստ էր, ի՞նչ հին շշեր...
Մինիստրներն էյին, նրանց կանայքն
ու Թիֆլիսից էլ բերած աղջիկերք,
և սաղանդար կար և պար ու յերգ:
Չե՛, լսով գիշեր էր. ամառ անուշ,
եղպես սիրուն, բաց մատուշկաներ.—
(տիսոսս վոր գինը թանգ էր անում՝
մեկին մեկ՝ ու հան մի հինգ մանեթ):

—Պար—բա՛ն . . .

—Պարոնը քս հեցն է շո՛ւն .

—Տբա—բա՛-բա՛-բա՛-բա՛խ —մառուկերը :

Յբոխոյ ծխի աչն թանձր մուժուժ ,
բնկեկ էր մեկը արնադայար . . .

Կանայքը բարձր սկսեցին յալ . . .

Իսկ գեներայր շրջեց .

—Ձինա՛յ .

Նրան յերկար—ձից տարան—բերին ,
բանախց տաշանը , տաշանից բանա :
Բայրը թերթերը , փրփուր բերնին ,
յերկար գեժքերը սևոյ կապած .

սպացին մեծ ու սպայժաս հայր
կորուտար մեծ է համազգային :
Կառապու թյամբ մի բեւնաթորթած
թափեցին մայձը Մուշուշի վրա ,
փոքր դափաճան էր , կամ խելադար
կամ կուրացած էր ազգի մասը
սպարաությունից աչն սղեսարեր ,
կամ թշնամուց էր պուշի՛ խարօխ
ու բայջեխի էր դարձել հանկարծ :

Այսպէս ձգվեց այլ դասը յերկար .
փերջում տաշանը բարեհոգի՝
հանցաթորին վոչ հանեց թակին ,
վոչ էլ գնդակը տվեց ճակարին
և վորոշեց յսկ ցմահ նրան
բանաարկութուն տալ :

Յեւ Նա մոռայ

յերկար շրջում էր բանախ բակում

և մտածում եր վողջ աշխարհի
կյանքի, մարդկանց շատ լավ ու վատից,
թե իր կյանքի մեծ ճանապարհին
ինչե՞ր կրեց նա, ինչեր տեսավ,—
վորոնցից ա՛յժմ ել քեն ու խանդից
մտգերն աճում են ու ասղանում
և թե ճամբով եզ՝ նա ո՞ւր հասավ... .

Թե ինչ տանջանք և, խոր ու անհուն
բանախ կյանքի այս տառապանքը՝
ուր հորիզոնը այնքան փակ և
և փութանցիկ և արեն անուշ
և մինչև մահը, մինչև մահը... .
Ո՛, նա լալիս եր հաճախ համբը,
կամ ատամները սուր կրճատում,
յերբեմն սրտիցը վորպես ճայթյուն
յեղնում եր ճիչը նրա ցասման:
Ո՛, յեթե հանկարծ նա կարենար
յեղնել, փրկվել մութ բանտից այս մաս,
թե կարենար նա խփել նրանց
բոլոր միեխտար այն շներին,
փախչել ազատ են լեռների վրա... .

Այսպես սրեր ու սրեր նորից
ու հանկարծ այդ բանան ազմկեց.
Հառաչեցին վողջ կամերձեքը:
Յեկան մարդիք նոր, վորոնք իրար
կանչում էին պարզ,—ասում «ընկեր»,
յեկան բռնված այն կարմիրները՝
վորոնք դրսի այն լայն աշխարհում
տվել էին կյանք, տվել արյուն,

պարզել գրոշներ ժամ ու անդամք
մինխտարների գեմ .

բայց հիմա տե՛ս .

խտանտխտիմ ու շղթալսկապ
բերվում է յին նրանք , բերվում է յի
գեմ քերտի բոբբ ու անդնկնկի :
Բերվում . . .

Տարվում են մութ գիշերին .

նրանք ստբվում են ու մութ ձորում ,—

համադարկներ են թնդում , հսի՛նդ :

. . . նրա՛նց են , նրա՛նց են կտարում . . .

Ու նա յայիս էր , յայիս Մուշն ,

կտապալսթյունից էր նա յայիս .

կծում բունցքր սմբոզջ ուժով

կամ մոնչում էր ցտաւմնայից :

ԳԼՈՒԽ 36.

Շատ շքաշեց ու գրքնդաց
յերկրով մի նոր ձայն,
յերկրի բանօրն ու գյուղացին
վտօքի բարձրացան .
դեպի բանալ խուժեց ահա
խաժամուժ հորձանք :

Ու նա յելավ իր գորշ, դժնի
և «ցմահ» բանտից ,
մտավ շարքերը պայքարող
կարմիր ջոկատի ,
յերբեք թիկունք չեկավ գործող
ուսղմանակատից :

Վաշտապեա և հիմա կտրմիր
կովում անպէճեր .
նա կովում և յերգով , խանդով ,
բուռն ու խերահեղ
չի խնայում կանաչ կյանքը ,--
կյանքն իր ջահել :

Բայց չգիտե վոչ-վոք , վոչ-վոք .
և անգամ ինքը ,

դեռ չդիտակեր մինչեւ այսօր
սրտի գտազանիքը
այն անոցյայլի սեւ կակիժն ու
վրեժի կիրքը :

Չդիտակ վաշ-վաք, ասի վաշ-վաք
վաք հեռու, այնտե՛ղ,
ուրվագծովոց մուտ լեռների
չղթայլի հեռակ՝
ունեցե՛լ և սիրած աղջիկ
ջահել ու թեթեւ :

Ու նա սիրում էր այդ աղջկան—
տաաջին սիրտով
ու նա լսեց իր սիրածի
վերջին ճիշն այրույ .
... Հանձնեց նրան արու գաճճին
իր խակ աչքերով :

Վսնչում և նրա սիրտը
լցված մազձ արյունն,
ավելի կույր, մոլի ու խենթ,
ավելի անհուն
և հրաշեկ լեզուներով
ուղեղը այրում :

Այնտեղ, նեղլիկ այն փողոցում
կա մի տուն մթին,
Այդ անակում ննջել և այժմ
զեղեցիկ մի կին,
այդ դուռը շատ արժաներ են
բաղխել մոլեղին :

Բաղխել եւ եւ մառագիւրխաբ
եւ սո՛ւրբ, վռակի՛ն,
բայց նրանց զեմ՝ անող, ազքատ
բայց չքնաղ մի կին
չի բաց անում իբր ցանկութեան
զուր վայելքի :

Բայց նա կզնա, կտիրանա
նրան այս գիշեր .
Թե չեն բացվի փակ դռները
պետք եւ փշրակ՝
պետք եւ փշրել այլ դռները
եւ ուժով խուժել :

Պետք եւ փշրել այլ դռները
եւ ուժով խուժել,
ինչպես հետու, ահագարհուր
անցած մի գիշեր . . .
Նա բռնում ե իբր գլուխը
Ո՛ր, վո՛չ . . . չհիշել՝ . . .

ՊԼՈՒԿ Զ .

Կես գիշեր ե , կես գիշեր . . .
Լուսնի լույսը մշուշօվել
փոփել է գյուղին ,
չորջր շոյ ու սպամանոյ ,
ձնե շեղջեր կաթնամած ,
փայլեր բյուրեղի :

Ու գիշերում սթարգիլա ,
կանդնել է լուս ու հսկա ,
մի սասնամանիք ,
սաստում է ցարար թեժ ,
սլաքներով իր անտես ,
չունչ ու կենդանի :

Կես գիշեր ե , կես գիշեր . . .
Ո՛ր , մողանա՛լ , չհիշե՛լ
անցյալն ու ներկան . . . —
խորհում է լուս մի սովեր ,
ու շրջում է դես սլասուղ ,
փսրպես սրվածիւն :

Ահա տեսավ նա մեկին ,
գիրքում կանգնած պահակին .
— Հր՞ . դո՞ւ յես Հարեթ .

—Հա՛ . . . կանդնել եմ . . . մտածում . . . :
Եստեղ ցուրտ ե , ինչպե՛ս ցուրտ ,
բնկեր վաշտապեա :

—Յս՛ւրա ե ,— խմիւր տաքացիւր :
Պահաւին ապշած , մտացիւր ,
կանդնած , լռել ե
ու լսում ե նա ապա ,
—կանդնիւր թուրքին պահապան .—
գրանց մեռելը . . .

Ու անցնում ե ստվերը ,
սրսր-մսլսր քայլերը
սւղղած դլուղամեջ .
ահա ցածիկ մի անասկ ,
կատրը հարթ ձյունածածկ
—Ո՛վ կա նրա մեջ . . .

Այնտեղ սղի կա , սղի ,
ու ամեն հարբեցողին
զբաւում ե նա .
սղեմսլը սրսրուն ,
տես նրան ե մտանում
ծարաւոյ անհազ :

Փակ ե դուռը : Նա դիտի :
Բայց անասկի տանիքին
ահա մի յերթիկ .
նա մազլցեց տանիքին
այնպես արագ , տենդագին
կատվի պես ճարպիկ :

Յեզ ստվերը յերթիկին
ահա շարժիկց համբողին
ու ճետս անձայն
թեքիկց, սահեց աննկատ,
և ասն խաղարում հանկարծ
նա անհետացավ :

ԳԼՈՒԽ Ե .

I

... Ով արթուն էր տեսավ , սվ արթուն էր տեսավ ,
խոկ արթուն էր միայն լուսինը ստոցե .

նա նայում էր ներքև բորբոք , խառն յերեսեմ ,
ուսած քահ-քահ բերնին ու հարբած կարծես :

Մտոցեղին շողերը պարզած աչք անտկում ,—
նա ասես չոյում էր կնոջն այն քնած ,
վորն էլ չէր գգում վոչ ցամ , քաղց ու անկում ,
մորն այնպես էր հողնած , այնպես էր հագնած ...

Ու թեպես քնել էր ու շնչում էր հազիվ
սակայն լուսնի լույսից տենդոտ ու արթուն
անհանդիստ էր նրա աշխարհը յերազի ,
վորն յերբեք չի նիրհում ուղեղում մարդու :

Դրանից էլ ահա նրա պարզ հայացքին
աազնապի և ահի սալեր կտր ընկած -
կամ թուչում էր մեկել կանչը գառանցանքի
և սուր մի ճիշ կրծքից պոկվում էր հանկարծ :

Ով արթուն էր տեսավ ... Յեվ այդ լոկ լուսինն էր ...
հետո նա արթնցավ քնատ , ահաբեկ ,—
զզաց վոր հասավ այն , ինչ զարհուրելի յեր ,
ինչից յերկյուղել էր , ցամով տազնապել :

Զգաց կուրծքն իր հզար, վայրի ճիրաններում
և հաշայքին սրաց կրքի, սպա բույր
ու մարեղնամ փորձեց ճշայ ահից ներում,
բայց իր ճիշր փակեց մի խեղդոց համբայր:

11

Մինչ նա փորձեց ճշայ
դարհութանքից հանդամ, —
մոլանց վոխը շար, —
«սու՛ն, կխեղդեմ քա՛՛մ»:

Իսկ յերբ մութ բնապսոփ
սեղմեց ազգերն իրար,
կիրքը խոստոս, ազգու
զոսաց, — «բաց արա . . . »:

Ու սարսափից հանդամ
անհուշ կնոջ մարմնին
զազանի սկս բնկան
վոխն ու կիրք, կարմիր . . .

Լուսինը կարծես թե
իբ լույսերն արծաթե
յերթիքից զեն թեքեց
ու փակեց իր դեմքը:

Լավեց հանկա՛րծ մի ճիչ,
աջնոկես հատու, դարհուր,
որորոցի միջից,
սազնապսոփ մի անհու՛ն:

Այդ մանկիկն եր ճշում ,
յերկյուղի բնապղտով ,
ճշում եր նա հնչումն ,
մանկական մուխ խանդով :

Նա ճշում եր մոլի ,
ույնպես սուր , հեղակաբժ
և մերթ յերկյուղով լի
խեղդվում եր կարկամած :

Մինչ հետում եր մայրը
կատաղությամբ անդոր . .
կնոջ անկման խառն եր
և անարգանքը մոր :

Հետո նա շնջաց
ուժասպասու ու անկամ ,—
« թող ինձ , խղճա՛ , խղճա՛ »—
ու ազի հեկեկամ :

III

Վտոնում եր հովաղը , վտոնում եր խոր ու խուլ ,
Մուշոյի մաս սրտում ,—միթին քարանձավ ,—
այդ վտռոցում վոխ կար սեվ ու անդնդախոր ,
կարճ և անհազ մի կիրք , սրնախում ծարսով :

Յեվ մինչ սուր տաղնապով ճշում եր մանկիկը ,
և կլնր սասեւ եր ցավից կարկամած ,
դադանի ծանր թաթր , ծանր կնչպես լինոյր
իջով սրսրոցին , փշրակեց մանկան :

Ու ճիշը դադարեց . . . Ու լուեց ամեն բան ,
հազեցած վոխն այլևս ծարսով չի հետում :

Հիմա էիրքն ե միայն խնդուն ու հաղթական
կտրում եր գունդը ալ վաշխլիբի դափում .

... Աւ գէտ յերկար տեղեց վաշքի ու ամենի
կրքի խրախճանքը հեղ գահի մարմնին . . .

Կի՞նն բնկէլ եր անհուշ , տեսն դարկիված թահից
գտտանցանքի բարբոք մշուշում Լարմիր .

IV

Աւ վեր կացալ Մուշան ուժտաւ ե սպանոված ,
խարխափելով դառալ նա գտան նիղը ,
գուրս յեկալ ու սարալ խափարում կատարված
ալլ մի՞ին յեղեննր , ալլ սեղ վազանիբը :—

Աւ խորհեց , չզխտեա՝ թե վորտեղեց—վորտեղ , —
վոր մտալ յերթիկից—գուրս յեկալ դանից .
խակ թողած անակում յուսե արշուն հորդեց ,
մի կին բնկալ ,— բերնին փրփուր ու հոինոց :

Հաղիլ մտալ Մուշան Երրահիմի տունը
հաղիլ սողաց նա իր հաստ շինելի տակ ,—
յերբ աչքերին իջալ խոտվահոռլլ քունը
ե մարեց ուղեղում ամեն հիշատակ :

Աւ նա յերաղ տեսալ :—

Հալքենիբում նորից

նա տեսալ իր տունը դորշ ու սիրելի ,
գտանքն ելին մայրւմ ե ձորերի խորից
հասում ելին ջրեր հորդ ու փրփրալի :

Արևն ահա հեռվում լույս ամպերն է բծում,
անցնում է արտերով հագնության մի հեղք,—
ահա նորից մայրը.— նա գուլպա յե գործում
և հեկեկում է մի մեյամազձիկ յերգ:

Ձե՛. այդ ձմեռ է. բուք.

ազոտ մի յերեկո.

ու պատմում է մայրը տաք թոնրաչրթին
նա հեքյաթ է պատմում— լուսեղեն մի յերգով
ու թվում է, թե չկա վերջը հեքյաթի...

Թվում է, թե ինքն է հերոսն այն անդիջող,
այդ հրաչք հեքյաթի,— վորն ահա հանդուգն
անցնում է բոցերի ու ծովերի միջով,—
բերում անմահական ինձորը մարդուն:

Յեվ համաս կրկնում է մայրն իր ականջին,
«Քո յեանվից պիտի գտան, «գարձի՛ր, խե՛նթ»,
բայց դու, վորդի, յերբեք չլսես այդ կանչին,
յերբեք հեռ չդառնաս ու չնայես յետ»:

«Յեռ չդառնաս վորդի, թե չե՛ կքարանաս,
կկորցնես ինձորն ու ճամբեն քո ջինջ»...
և հլու այդ ձայնին ահա դառնում է նա
հազար ճիվաղների, ոճերի միջից:

Ու լսում է հազար ու բյուրավոր ձայներ
«եհե՛՛յ դարձիր, դարձիր, եհե՛՛յ, հեռ նայիր»...
բայց նա հեռ չի նայում, անցնում է անյերեր
ու Ֆշշում է շուրջը ոճերի մի նախիր:

Հանկարծ այդ կանչները աչքսան քաղցր պարձան,
փոք թփաց նրան, թե կանչում ե իրեն
իր քաղցրիկ Կուզրաթը, խարոյաչ ու հերարձակ,—
գաչաերի ծաղիկը, յեռների յերեն:

Յե՛վ նա անցոր, գյութփում այդ կանչիցը մտուց,
հետ պարձով կախարդվում,— քարացով մեկից,
խոհ իր սոսաջ տեսով խորին պարհուրանքով
մի նխլավում մանկիկ...
ու լիվում մի կին...

ԳԼՈՒԽ Ը .

I .

Յօրում և յուսարացը ,
մում և , սառնամանիք .
ճերմակոյ ծածկիսմ և
ամեն սուն ու տանիք :

Իսկ նեղ փողոցներում
սոսույցը մեռազի
սաֆալակ և ամուր
ամեն սալլուղի :

Գունատ ցուրմ և սրը ,
պահակի աչքին .
ս'րն ել սուս սրոր և
քնատ , անհանդիստ :

Սառնամանիքն և ցցել
իր դունչը կապտած ,
մերթ պող լիզում և կարծես ,
մերթ տալիս ապտակ :

Բայց պահակները քնատ ,
զգաստ դիրքերում ,
անխուսյլ են ու հանդարտ ,
չուրջն են դեպերում :

Նրանք հսկում են արթուն
դեմք, թշնամուն,
ընկե՛ր, կայս'ւն այս մարտում,
ընկե՛ր, պինդ, ամս'ւր:

Չգո՛ւշ. հսկիր թշնամուն.
բայց ս'վ, սվ գիտի,
վոր թշնամին ներսումն է,
թիկունքում գիրքի:

Յեվ վոչ-վոք դեռ չգիտե,
չգիտե վոչինչ
վոր կասարգից արդ գիշեր
մի գեղին վոճիր:

Յեվ վոչ-վոք դեռ չգիտե,
վոր թշնամին մութ—
դարանել է խուլ, անտես
իրենց բանակում:

11

Ահա ցրվեց, նորից, աղոտ բուսրացի
խափարի մոխիրը հալչող լույսի հետ.
այդ վաղորդյան պահին՝ գյուղի մի վաղուցից
կրտամերկ ու բորիկ, ինչպես խելահեղ,
զգոյզված մադերով, արնաթաթալ, լլկված,
խելացնոր մի կին, վազում է, կոծում,
սեղմած արնոտ կրծքին իր խեղդամահ մանկան
նա հալար է տալիս, լալիս, անիծում:

Ու նրա աղեխարչ կանչերից դարհուրած,
ամեն մի խրճիթից, անից դուրս ընկան,
գյուղացիներ քնատ, — յերազներից թռած
յերագախառն գեմքով, ինչպես ուրվական:

— Հարա՛յ, հալաքիկեցեք, հասեք, մուսուլմաններ,
ևհհ՛յ, հալաքիկեցեք, հասեք հալարի,
տեսեք, ինչ են արել դյաւուրներն այս գիշեր,
Ասողի կնկանը, Ասիային այրի:

Գյուղը մի ակնթարթ վեր թռավ հեղակարծ,
խլեց պատից կախած հրապեն, դաշուճն,
ու փողոցը դարձավ մարդկանցով հեղեղված
պղտոր ու մութ ալիք, ցասկատ, անհաշուում:

Իսկ շոր տախտին իր, դեռ պասկել է,
գնդի քաղցեկը,— Արանմը,
աչքը հատած սեւ, մութ ոճորքին
նա դեռ խորհում է վառ, տենդադին:
Այս առափուր, վոր բացվում է
ախքան ազոտ ու մոխրաշաղախ,
վորը թափում է լույսի ձյունը,
նեղ յերթիկիցը սսես ճաղատ,
այս լուսարացը իր ուզեղում,
վառում է հաղար—մի դրվակ, արկած,
հաղար խոհեր է նա հեղեղում
և բորբոքում է նույնքան կասկած:

Այս լուսարացը բախտորոշ է...
և նա բերում է վոչ միայն լույս.—
նա փշրելու յե շատ դրոշներ
և այլ դրոշներ է ծածսմեկու:
Վերջին ուժերը վերջին մարդու,
հրահրել է դեռ հարկափոր...

Պէտք է լինել դեռ լարված արթուն ,
վոր յերբ այս որք թեքվի՝ խաղարը
բերի վաշտին իր հաղթանակի ,
խինդի գրուշները արնագին :

Ո՛ր նա լուսմ է գրինդը մեապ ,
մարտական , կուս աջ կարծիք վաշտի ,
մակրնիթայ ուժը նրա անհաղթ
և այն , վոր յերգը իրենց շրթին
նրանք կարող են կոպել յերկար
հորդանների գեմ գաշնակցական :
Բայց յերբ լուսմ է նա գիթիարի
բանուկ շարժումը մեքենայի ,
վորպես հմուտ մի մեքենապետ ,
ինչպե՞ս , ինչպե՞ս նա չստեղծուպե
լսելով ժանա ու դժոխսյին
աճեց ճութնչը շարապուշակ ,
տեսնելով նրա մեջ սպրդած ժանդ :

Այդ ժանդը՝ ախան և հին անցյալի —
տակությունն և դա աղղամուլ . . .
վաշտում՝ ամեն մեկ կորցրած հոր—մոր
և կամ սրտի իր սիրեցյալին՝
ամեն թուրքի մեջ տեսնում է հին
իր թշնամուն նենդ , իր վաստիկին . . .
Իսկ շուրջը մի՞թե թուրք գյուղերն էլ
չեն կորցրել նույնքան արյուն ու ինչք . . .
Ահա արյան այդ հեղեղները
սառել—գառել են գեղին մի ժանդ ,
կանդնած վաշտի վեհ , ադտապրիչ
համառ յերթի գեմ . . .

Ու նա գիտե

Ժանդը կրծում է կուս մետաղը . . .
Հասունանում է այդ սեպ ախար
ինչպես վերքի մեջ ժանտ թարախը :
Ո՛ր, նա տեսնում է վարանումը,
վոր կայծկլտում է շատ-շատերում՝
յերբ թուրք գյուղի հետ միանում են
և դեմ գնում են հայ թշնամուն :
Իսկ վաշտապետը .— Մուշոն արի
վորը կոչում եր խինդով, յերգով՝
հենց գրանից չե՞ր արդյոք նորից,
վոր սեպ նոթերը կիտած դժգոհ
թափառում եր մութ ու դավադիր,
և հայհոյում եր «նրանց» հափառին . . .
Միշտ հեշտ է, հեշտ է հողեվարքով
յետապույն գրոշը փոխել կարմրի,
բայց փոխել ազգը դասակարգով—
այդ այնքան խորն է ու դժվարին . . .
Ու թե չկանխի նա այս աղետը,
թե ճգնամամը չհաղթվի՛,
կուս մեքենան այս,— ոտգմիկ վաշտը
կիտածամբին իր կկործանվի :

Այսպես, խորհում եր վառ, տենդագին,
գինկոմ Արտեմը իր չոր տախտին,
և հուզմունքից խոր, կրծքում կրկին
յետաց սեպ ցավը պալարախառի :
Ու նա հաղում է, հաղում է չոր
և հառած աչքը դեպի սճուրք
հիշում է որն այն, յերբ վոր բանափց

նա աղաաւակց ու նեաւակց ճակատ ,
բանդաների դեմ Մուսաւաթի...
Իսկ այս աշունն ել զենքը ուսին ,
նա շարքերի հետ մարտադնաց ,
յեկաւ յերկիրն այս հետամնաց ,
ուր վոր շաչում եր գաջնակ գամ չին ,
ուր վոր դեռ կամքն եր բռնակայի
և ընդվզում կար հերոսական ,
ուր գրահատարանն հրակարմիր ,
հորդաներով բյուր , շրջափակված՝
դեռ մաքառում եր այս դաշտերում
ու նեաառ կանչն իր գեպի հեռուն ,
գեպի յերկիրը խորհուրդների ,—
նա աղաառում և , վոր գան նորից
այն կուռ շարքերը հերոսական ,
յերր վոր պայքարն այս սրհատական ,
կապակիլի վառ հաղթանակով ,—
յերր հորդաներն այս կկործանվեն ,
յերր արնավառ այս յերկրի վրա
կտրմիր գրուշը կծածանովի :

... Միայն չուտի այն ժանդը դեղին
փաղփուռն մետադը սարմիկ վաշտի ,
և զղացումը քենի , վոխի ,
վաշտի կուռ կամքը չփշրտի ,
միայն շարքերը և՛ թուրք և հայ
միշտ համերաշխ և անարկած ...

... Այն ո՞վ և , ո՞վ և ճշում հարայ...
Այդ ինչ զղերդ և հորդեւ վյուղով :
Այդ թշնամի՞ն և գուցե հանկարծ

դարձել յեկեւե հակադրահով . . .
Այնքան ցնցող են կանչերն այդ բուն
այնպես չարդուժ, այնպես հախուռն . . .
Յնցվեց Արտեմը միանգամից, —
անցավ մարմնովը մի սասն ալիք . . .
դուցե հասե՞լ ե ճգնաժամի
դաժան վարկյանը սպառնալից . . . :

Մի վայրկյանում վաչառը ցրիւ ,
 ահեղ խուճապով ,
 Հորդեց գեպի դյուլամեջը ,
 այն վայրը ճամբով ,
 վորով յերեկ նա դյուղ մտավ
 մարտական թափով :

Մութ բնապղբ ասես նրանց
 շնջաց Հանկարծ՝
 վոր արշալին այն հերոսական
 կործանվեց անդարձ ,
 ու այժմ նորից պիտի դառնան
 նույն ճամբով յեկած :

Գյուղավերջին , ուր կանգնել է
 պահակը արթուն ,
 այգիներով շրջափակված
 այն լաչն , բացատում ,
 Հավաքվեց վաչառը դունաթափ ,
 տաղնապը սրտում :

Դեռ փուփել է շուրջը թանձր
 վաղորդյան մրափ ,

սրտանկշվել է հայացքի դեմ
մշուշը մռայլ —
սատանիվում արծաթ մի քող
սիւս դաշտի վրա :

Մատախուղում գծվում է մատ,
աղոտ մի սիլվետ,
վերն ասես թե, մշուշի մեջ,
լողում է վեա-վետ,
քաշած գլխին ամպամշուշ,
վարպես մի փաթեթ :

Սրարտան է այն վիթխարի
լյառը ամհէի,
այնպես չարչուք, ահասարսուռ, —
ինչպես շուք մահի,
կոխած գլուխը ամպերում
յերկնակամարի :

Ոգում հյուսվում են հաղարածե
սպիտակ ստրվեր,
ձնեղեն ծովը ծփում է,
յեղնում կարծես թե,
և ցնցում է իր բաշերը —
փայլ ու արծաթե :

Ու ցցած պաղ, կապտած դունչն իր՝
ստունամանիքը՝
լիպում է սառ շրթունքներով
մարդկանց ալիքն այն,
վարը գալիս է դեմքերին
ահի կնիքը :

Ա մթին տաղնապոյ , շէնջում են իրար
 դինտորները բոլոր յեզածի մասին ,
 ու բոլորի գեմքը գայրապին և ու չար ,
 անձկություն և տիրում նրանց ամենքին :

Ի՞նչ . . . Մանկ գիշերոյ անպաշտպան աչքու մտա ,
 բանարարել նրան ու խեղդել մանկան . . .
 Ճնշում և ամենքին գայրապին մի ամսի ,
 վորը սակայն անգոր , անկամ և այնքան :

Մի քանիսը սակայն քրթմնջում են կամայ . . .
 — Դե ինչ մեծ բան և վոր . . . մի թուրքի քածի . . .
 — Մինչդեռ նրանք քանի հայ մանկանց ու կանանց . . . —
 Ու լուծ ևն խեղդան վառվոյ կատկածից :

Յեկալ վաշտապետը . զունաթափ և գայուկ ,
 որորվում և ասես սղու որբանում .
 բայց հայացքում ելի մի յերկյուզ կա անլուր :
 . . . Այն խեղդամահ մանկան նա չի մտանում . . .

Ու ասում և նա խորթ ու խանձրված ձայնով . . .
 պետք և ճղել ետուց . . . Պիտի յետ դառնալ . . .
 Մինչ լավում և ահա ծանր հաղը ծանոթ ,
 յեկալ և Աբտեմը լուռ և վարանած :

— Ի՞նչ է յեղել . . . ասա' . . . — նետեց նա Մուշոյին .
 հարցն ասես նախանից արձակված դնդակ . . . —
 նա խառնեց իր քիթը . . . — Հե՛ջ . . . Մի դատարի սլի՞ն ,
 ասում են լիկել են մի թրքի կնկա :

— Աւ խեղդեւել են հետո որորոցի մանկան ,
արյունահոտ աչքով մեջ մտաւ Միխոն ,
ու նա թքեց դէնը կատաղությամբ անկար ,
ու շրջեցին դեմքերն ամենքը մի կողմ :

Աւ արձանի նման բրոնզաձույլ ու կուս
կանդնել և Արտեմը քարացած , ու ցուրտ . . .

Բոպեն բախտորոշ և . . .

Նա բերում և անկում

և կամ բայլչեիկյան դաժան հատուցում :

Կամ սրված այս ախտը , ճշմաժամն այս ժանա ,
կկործանի նրանց , բայլչեիկներին . . . —

կամ կհաղթեն նրանք անողոք ու դաժան
այդ սուր ճշմաժամը — այդ ժանդը դեղին :

Աւ նա հանկարծ ձգվեց և դողը շրթերին
դռուաց — պետք և դանել այդ հանցավորին .

լուց հետո : Ե՛լ բարձր նա վարտաց ահեղ .

— Պետք և հանցավորին դնուակահարել :

Աւ գունատից Մուշոն . . . Բայց մեկը յետեից

սուր հեղնանքով սուլեց և նույն վայրկյանին՝

ձգվեց Մուշոն հզարտ ու նետեց Արտեմին —

— Յես եմ լլկել թուրքին — Ի՞նչ կարաս անի . . .

Աւ ցնցվեց վողջ վաշտը , ցուրտ դողով սրսիաց ,

Արտեմն ել գունատից հզոր ցասումից .

վայրկյան — և Մուշոյին տիրեց մուխ սարսափը ,

թվաց , վոր վողջ վաշտը գլխին կործանվեց :

Մինչ Արտեմը զգաց դեպի իրեն խուժող

վաշտի խոր ցասումը և ահա նորից . —

խլել նրանից զենքը , — վարտաց նոր ուժով

և ինքը մոտեցավ լուս հանցավորին :

- Ճիշտ է, խոյ՛ւ
- Քիչ է. պետք է խփել շան պես :
- Ի՛նչ. մի թուրք շան համար . . .
- Կամ թե մի քանի՞ . . .
- Ձե՛նք տա վաշտապետին .
- Հայե՛ր. ամոթ է ձեզ .
- Ա՛յ, լա՛վ յեզ է քեզ վաշտակի հացին :

Այ՛ մի ակնթարթում վաշտի սրչափ պետք
խլրտաց խոր, հախուռն, ասես փրփրեց .
ահա մի խումբ գլխեց զեղի վաշտապետ ,
մյուսը գինկոմի թիկունքը բռնեց :

Ակնթարթը մեծ էր .
հանկարծ պակվեց ժանդը ,
ժանտաղեղին ժանդը փաղփուռն մետաղից .
տե՛ս , կանգնել է վեց-յոթ գինկորներէ շարքը
վաշտի գլխաց փորպես փոստի կատաղի :

Այ՛ նայեց գինկոմը գինկորներին յերկար ,
գեմքին ատելություն ու ցոլքը վշտի .—
ահա ժանդն այն մութ , վոր կրծել էր յերկաթ
ու անխորտակ կամքն ամբողջ մի վաշտի :

Յեզ նա ասաց խոստտ , մոռայլ ու համբաղին
— խլեցեք նրանից զենքեր բոլոր .—
ու մինչ մեկը փորձեց կռվել զենքը ձեռքին ,
կամ թե փախչել վաշտից թափալի գլոր ,—
վաշտն ողակեց նրանց յերկաթե ոլակով :
— «Ձեռքերը վեր» թնդաց է միանգամից
վաշտի սեղմ ողակում կանգնեց լուռ , գլխակոր
գինաթափ խմբակը—գերված թշնամին :

Մտտատանի այն յայն բացատում
 հախուռնանում և ամբոխը խուռն ,
 վորի աչքերից վոխն և ցայտում ,
 ատելությունը ասես մխում . . .
 . . . Նրանք գինվել են ինչով ասես ,
 ինչով կարող են փշրել մի դլուխ ,
 բայց նրանց դեմն սպասողեն՝
 ասա կանգնել և վաշար հլու .
 նա վոչ կբաղում և նրանց վրա ,
 վոչ էլ փախում նրանց սոջից .
 թվում և չի՛ յեղ տեսնում նրանց ,
 վոր հարձակիլի և կամ նահանջի :

Այնտեղ ամենքը դեռ հոգեցունց
 հիմա ապրում են վեհ մի վայրկյան ,
 յերբ վոր թվում և նեղ ու անձուկ
 թեկուզ և մահը փոքրիկ մանկան :
 Այնտեղ վրեժն և դեռ ուռճանում ,
 վրեժն ու վոխը դասակարգի ,
 վորը տեսել և իր թշնամուն
 և հիմա չար ու քենախոնդիբ՝
 ցուպած սրբուումն իր ամեն ցնցում ,

ձեռքում սեղմելի և զենքն ամուր
և սպասում և մի նշանի,
վոր առ արնոտ ու վառ հասուցում
և իր վրեժը նրանից տանի:

Ու խաղաղվում և ամբոխը հսո՛ծ,
դանդաղ սահում և գեղի բացատ:
Ողից իջնում են բա՛հ ու բրոց,
և բուռնցքները նրանք բացած,
չբջատիակում են ծառաստանը
և քարանում են իրենց տեղում,
մինչ ժամանակը խառնում և
սղբ ճնշվում և ու թանձրանում:—
Ողբ դառնում և ծանր, յերկաթյա,
տակո մանում և մի խուլ պտալան:

II

Ծառաստանի աչի՛ն բացասում
զինվորներ վեց—յսթ
կանդնելի են խառն ու դլխահակ,
յերեր, ու զոզգոջ,
խկ նրանց դեմ զինված վաշտը
կուռ ու անհոգսոգ:

Ի՞նչ պատահեց, վոր բախտակից,
մտախիլ ընկերներ,
ընկերների՛ իսկ ձեռներով
պիտի այժմ մեռնեն,—
պիտի ընկնեն այս դաշտի մեջ,
հոշոտ, արնաներկ:

Ու հասկացա՞ն նրանք արդյո՞ք,
վոր հաճախ, թեկուզ—
թշնամու հուր ու կրակից
դեմք չեյին թեքում,
բայց դնում եյին աղամա,
բոլորի հեաքով:

Ու հասկացա՞ն, վոր սասար եր
յերթը նրանց համար
պայքարների դժնի ուղին,
մութ ու արնամած
վոզորումները հերոսական,
դրոհներն համառ:

Նրանք դնում եյին առաջ,
անհեռանկար,
հայացքն յեա, միշտ վարանտ,
միշտ դժգոհ, առկախ,
և կես համբին, ահա այսօր
պիտ մնան ընկած:

Ու քարացած, կամ ահաղծած,
կամ խեղդված վոխից
նրանք նայում են վայրենի
հրազենի փողին,
մինչ սարսափը նրանց դեմքին
ցանում ե մոխիր:

Հեկեկում ե հանկարծ մեկը
սարսուռով մահվան,
և ասես թե զլխին առած
մի հոժկու հարված,

ընկնում ե ցած , բանդում ձյունը ,
խոյ ու ցնորված :

Մինչ խեղդվում ե վայրի վոխից
վաշտապես Մուշոն ,
ու գոռում ե վերջին պահին ,
վերջին մի ուժով ,
—Յես իմն արի՛ . յես արյունը
սրբեցի վրեժով :

Յեզ նա փակեց իր աչքերը :
Վայրկյան . . . Յեզ մտայլ
հնչեց հրահանդը սուր , հասու : —
բաց անել կրակ . . .
Յեզ արնած իլ ճակատներով
ցած բնկան նրանք :

III

— Տրա՛-տա՛-տա՛-տա՛-տա՛ տա՛-տա՛-տա՛-տա՛
հնչում ե . սի՛բա ե , թե շեփոր ե ,
այնքան խանդոտ ե ե հպարտ ե
այդ հրե կանչը , այդ ներսիոցը՝
փորն ավետում ե հաղթանակը ,
նոր հաղթանակը կարմիր վաշտի՛
մի սև ախաի դեմ , մի հին ժանդի ,
փորը կրծել եր նրա կամքը :
—Տրա՛-տա՛-տա՛-տա՛-տա . . . ժամանակն ե .
Ահա դառնում ե վաշտը նորից .
դառնում ե ձույլ ու մետաղակուռ
ե նրանց դեմը ամբոխների
կասաղությունը հզոր ե կույր ,

իջնում , մեղմվում և ու խաղաղվում
և հիմա այլ մի բոց և վառվում
հայացքների մեջ , այն կայծկլատոյ ,
վորոնք տեսան այն հատուցումը ,
այնքան դաժան ու բայլչեիկյան
և դգացին այլ մեծ ցնցումը
ու հիմա և՛ ուժ , արյուն և կյանք
նրանք պատրաստ են տալու վաշտին ,
նրա հաստատ ու հսկա մարտին ,
վորը ուզում և մաքրել ժանգից
ամբողջ յերկիրը .—

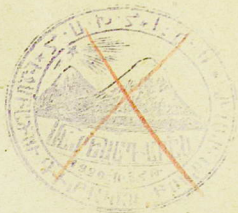
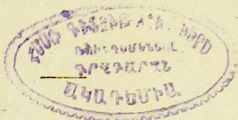
Ու շարք-շարքի ,
վաշտը անցնում և , դոփում դեանին ,
լսում հրահանգը նոր պետի
և իր դոփյունը հուժկու ամուր ,
արձագանքներ և դյուղից հանում . . .
Նրանք անցնում են առաջ անա՛հ
ձնագնդի պես լեռնառահող ,
նրանք աճում են , գառնում անհաղթ ,
վորպես յերկրի ուժ ու սեահող :
Նրանք անցնում են ռաղմի յերթով ,
գրոհներով հաղթ ու անընդհատ ,
տալիս են կյանքն ինչպես գնդակ ,
անցնում են վառ ու պայծառ խինդով :
Հաղթանակի մեծ այն ծարավով ,
վորից ասես թե հրավառվող
այս դյուղաստանն իսկ զգում և՛ վոր
բացվում և կյանք մի բոսոր ու նոր :

.
.
.

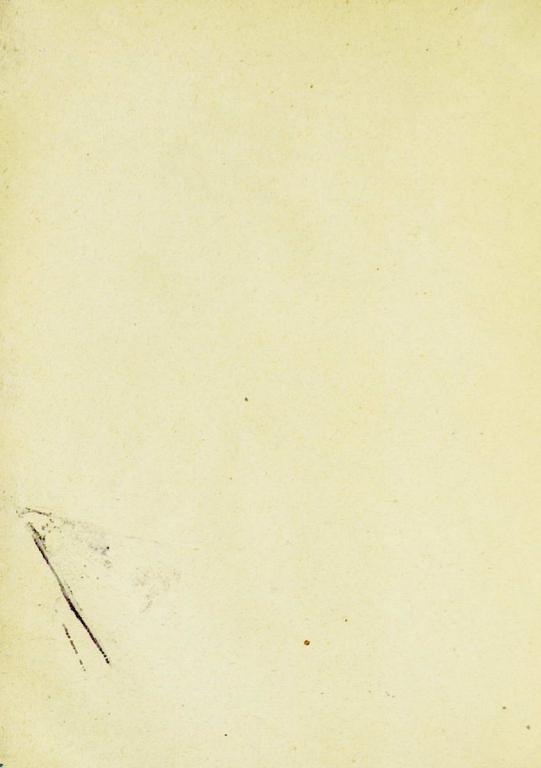
Կեսորվա զեմք ցրվեց ամպը,
 յերազ արևը թույլ ու տամուկ,
 բայց ամբասեց նա ջերմութեամբ իր
 մի նոր, պայծառ մի զարնանամուտ :
 Ու բանկվեց վառ հարիզանը,
 իր զույներով շեկ, հրակարմիր
 և վռակու շառ աշգ յերիզս'վ ել
 բացվեց յերկնում մի պայծառ կամար :
 Իսկ իրիկվան զեմ, յերբ ալ հազամ
 յերկինքը վառ եր ու վռակեզույն՝
 վաչար զբռնս'վ մի հերոսական
 մտառ մտես թե... Կարմիր Բազու :

1927-1930

Մասկվա-Լենինգրադ
 Յերևան .

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220038919

576

[254]

A329

9472 50 409.

**ХОРЕН РАДИО
РЖА И МЕТАЛЛ**

Госиздат ССР Армени
Эригань—1930